

ВІДГУК

**офіційного опонента доктора психологічних наук,
професора Романенко Оксани Вікторівни на дисертаційну роботу
Гончарук Наталії Миколаївни «Психологія регулювання комунікації у
підлітків із порушеннями інтелектуального розвитку»,
подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук
за спеціальністю 19.00.08 – спеціальна психологія**

У контексті модернізації сучасної спеціальної освіти постає потреба розширити її стратегічні цілі з акцентуванням уваги на психологічному розвитку дітей і підлітків із порушеннями інтелекту в спеціальних закладах освіти. Особливої ваги набуває забезпечення комунікативної здатності, пов'язаної з умінням ефективно спілкуватися з оточуючими, що має важливе значення для підвищення необхідної якості соціального життя. Доцільність такого орієнтування для осіб із порушеннями інтелекту викликана потребою їх посиленої інтеграції у соціальне середовище на засадах гуманістичної спрямованості та з використанням інноваційних технологій соціально-психологічного навчання.

У світлі цих тенденцій актуальними є дослідження, присвячені психології регулювання комунікації у підлітків із порушеннями інтелектуального розвитку, які потребують теоретично-методологічного та експериментального опрацювання. Саме цій проблемі присвячене дисертаційне дослідження Н.М. Гончарук. Його актуальність пов'язана із завданнями психологічної служби в системі освіти України та реалізацією цільових державних програм щодо надання спеціальної корекційно-розвивальної допомоги дітям з особливими освітніми потребами, спрямованими на розвиток соціальної та особистісної сфер цих учнів, що виявляються у посиленні психологічного регулювання комунікації та оволодінні компетенціями ефективної комунікативної взаємодії.

Закономірним є зв'язок рецензованої роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана відповідно до напрямку науково-дослідних робіт Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України «Теоретико-методичні основи психолого-педагогічного та реабілітаційного супроводу осіб з особливими освітніми потребами» та комплексної теми відділу психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими

потребами «Теоретико-методичні основи психолого-педагогічного супроводу осіб з порушеннями когнітивного розвитку» (реєстраційний номер 0118U003347) відділу освіти дітей з порушеннями інтелектуального розвитку «Корекційно-розвивальна спрямованість реалізації компетентнісного підходу в змісті освіти дітей з розумовою відсталістю» (реєстраційний номер 0115U000200).

Тему дисертації затверджено рішенням вченої ради Інституту спеціальної педагогіки НАПН України (протокол № 11 від 20.11.2015 р.) та узгоджено Міжвідомчій раді з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології в Україні (протокол № 4 від 26.01.2016 р.).

Теоретико-методологічна основа дисертаційного дослідження не викликає сумнівів. У ній представлено вдалу спробу здійснити науково-теоретичний аналіз проблеми комунікації як психологічної категорії, дослідити розроблені проблеми психологічного регулювання у наукових дослідженнях, обґрунтувати необхідність наукового аналізу особистісної структури комунікації, яка передбачає розгляд компонентів інтелектуального, емоційного та вольового регулювання, з'ясувати місце інтелектуального регулювання у функціональній структурі комунікативних дій, проаналізувати особливості емоційного регулювання в ситуаціях комунікативної взаємодії, опрацювати вольові основи регулювання комунікативної поведінки.

Багатогранною є актуальність проблеми теоретичного обґрунтування психологічних особливостей комунікації в осіб із порушеннями інтелектуального розвитку. Вагомим внеском у межах теоретичного дослідження є аналіз лінгвопсихологічних передумов формування їх комунікації, вивчення інтелектуально-когнітивних структур як факторів розвитку комунікації у дітей з особливими освітніми потребами, дослідження сформованості емоційно-комунікативних якостей і потенційних засад вольового розвитку як психологічних концептів формування комунікативної поведінки.

На основі ґрунтовного теоретичного аналізу проблеми визначено, що вирішення цих питань насамперед залежить від рівня сформованості компонентів психологічного регулювання комунікації, які забезпечують управління

комунікативною поведінкою. Як засвідчують результати чисельних досліджень, специфічні особливості комунікативного розвитку дітей із порушеннями інтелекту обумовлюють необхідність розробки нових підходів до вивчення психології регулювання комунікації у підлітків із порушеннями інтелектуального розвитку, що ґрунтуються на застосуванні відповідних напрямів діагностики та психокорекції.

Авторкою розроблено та апробовано систему психологічного регулювання процесу комунікації у підлітків із порушеннями інтелекту як одного з механізмів психологічної підтримки цих школярів. У розробку авторської концепції дослідження покладено комплекс теоретичних та методологічних положень, які дозволили вибудувати стратегію вирішення поставлених завдань. Концептуальними засадами стали позиції організаційно-управлінського, соціально-регулятивного й управлінсько-регулятивного підходів до дослідження компонентів комунікації у дітей із особливими освітніми потребами.

Наукова новизна дослідження полягає в авторському підході до розгляду поняття «психологічне регулювання комунікації», що інтерпретується як механізм формування комунікативних дій, який забезпечує організаційну структуру взаємодії та її динамічні аспекти, представлені послідовністю станів, процесів, системою управління та цілемотиваційними характеристиками спілкування. Авторкою розроблено структурно-функціональну модель комунікації, яка охоплює комунікативну взаємодію (спілкування та міжособистісні взаємини), комунікативну поведінку та комунікативну діяльність, які містять такі структурні елементи комунікації як: комунікативна ситуація, комунікативний акт, комунікативна дія.

Дисертанткою здійснено ґрунтовний науковий аналіз основних положень загальної теорії психологічного регулювання комунікації та їх проєктування в експериментальну площину дослідження. Зважаючи на це, висновки теоретичної частини дослідження стали відправною точкою для реалізації емпіричного етапу, який базується на розробленій структурно-рівневій моделі дослідження

психологічного регулювання комунікації підлітків із особливими освітніми потребами.

Розроблені авторкою вихідні теоретико-методологічні засади дослідження психологічного регулювання комунікації у підлітків із порушеннями інтелектуального розвитку включають обґрунтування загальних критеріїв констатувального дослідження комунікації, підготовку і реалізацію експериментальної концепції дослідження інтелектуального, емоційного та вольового регулювання комунікації. Вартим уваги є розроблення системи психологічного регулювання комунікації у підлітків з порушеннями інтелекту, яка включає компоненти емоційного регулювання: динамічно-модальний, афективно-регулятивний, психастенічний; інтелектуального: перцептивно-аналітичний, когнітивно-змістовий, операційний та вольового: мотиваційно-вольовий, організаційно-вольовий, соціально-відповідальнісний. Структура психологічного регулювання комунікації, яка визначена на підставі зіставлення показників інтелектуального, емоційного та вольового компонентів, перевірялася на основі статистичних рішень. Концептуальну складову розроблено з урахуванням основоположних засад дослідження, серед яких: принципи особистісно-диференційованого підходу, соціальної зумовленості психіки, системного підходу, комунікативного потенціалу особистості, доступності, урахування збережених сторін комунікативного розвитку, зворотного зв'язку. Це дало змогу створити підґрунтя для реалізації формувального етапу дослідження, яке передбачає розвиток умінь і навиків психологічного регулювання комунікації у підлітків із порушеннями інтелекту.

В експериментальній корекційно-розвивальній роботі реалізовано спробу знайти відповіді на низку питань, вирішення яких становить основу для формування комунікативних компетенцій дітей із порушеннями інтелекту. Зокрема, визначено основні напрями розвитку навичок комунікації у дітей підліткового віку із порушеннями інтелекту, розроблено й апробовано методику формування психологічного регулювання комунікації, здійснено оцінку

ефективності методики психологічного регулювання комунікації у роботі з підлітками із порушеннями інтелекту.

Важливим здобутком у теорію і практику спеціальної психології є розроблена дисертанткою корекційно-розвивальна програма формування психологічного регулювання комунікації підлітків із порушеннями інтелекту, яка містить формувальний, практичний і результативний блоки, зорієнтовані на реалізацію компетенцій психологічного регулювання комунікації. Технології формувального блоку спрямовані на розкриття внутрішнього потенціалу дітей, посилення активності, емоційності, самостійності, самоаналізу та аналізу комунікативних ситуацій, емпатії, пізнання вербальних та невербальних реакцій співрозмовників, підвищення організованості, наполегливості, соціальної відповідальності у ситуаціях комунікативної взаємодії. Практичний блок спрямований на моделювання життєвих ситуацій і застосування практичних навичок у повсякденних ситуаціях комунікативної взаємодії. Результативний блок полягає в оцінюванні змін показників психологічного регулювання в учнів експериментальної та контрольної групи. Такий підхід до визначення структури і змісту дослідження є логічним, оскільки уможливорює всебічно висвітлити значне коло актуальних питань. Важливим засобом забезпечення змісту моделі корекційно-розвивальної програми стала методика формування психологічного регулювання комунікації, спрямована на розвиток її ключових підструктур.

Практичне значення дослідження полягає у розробленні та апробуванні експериментальної програми дослідження психологічного регулювання комунікації у підлітків із порушеннями інтелекту, яка передбачає вивчення соціальної перцепції, емоційної та вербальної експресії, логіки та передбачень наслідків комунікативної поведінки, соціально-емоційної активності, емпатійності у ставленні до інших, організованості, самоконтролю у спілкуванні, соціальної відповідальності, розробленні та апробуванні методики формування психологічного регулювання комунікації у підлітків із порушеннями інтелекту, яку впроваджено у роботу спеціальних закладів освіти, навчально-виховні комплекси та навчально-реабілітаційні центри для дітей із особливими потребами.

Науково обґрунтовано умови, засоби та методи формування психологічного регулювання комунікації у підлітків із порушеннями інтелекту, доведено специфіку їх практичного застосування, зокрема, в умовах соціального психологічного навчання засобами тренінгу комунікативної компетентності.

Вірогідність отриманих у дослідженні результатів забезпечується валідністю та надійністю дослідницьких методів, проведенням експериментальних пошуків у порівняльному аспекті, коректністю кількісного та якісного аналізу експериментальних даних, достатнім обсягом вибірки (220 підлітків 5–9 класів з нормотиповим психічним розвитком та із порушеннями інтелектуального розвитку, які брали участь у констатувальному дослідженні та 53 учні із порушеннями інтелекту – у формувальному), а також результатами апробації та практичного впровадження результатів дослідження.

Сформульовані у дисертації наукові положення, висновки і рекомендації мають належний рівень обґрунтованості та апробованості, що забезпечує їх достовірність. Робота характеризується логікою та науковою структурованістю викладеного матеріалу. Зміст дисертації повністю розкриває обрану тему та відповідає завданням дослідження. Завдяки науково обґрунтованому підходу авторці вдалося системно і конструктивно проаналізувати важливі теоретичні питання, які розкривають зміст теми дослідження.

Водночас дисертаційне дослідження, як і будь-яка творча праця, містить певні дискусійні положення, що дає підстави для висунення таких зауважень:

1. Психологічне регулювання тісно пов'язане із психофізіологічними та нейропсихологічними механізмами функціонування психіки. Було б доцільно проаналізувати їх у контексті вивчення чинників і передумов регулювання комунікації у підлітків із порушеннями інтелектуального розвитку.

2. У теоретичній частині дисертації недостатньо приділено уваги вивченню вікових психологічних особливостей підлітків із порушеннями інтелекту. Це дало б змогу більш спрямовано впливати на формування психологічного регулювання

комунікації, враховуючи не лише структуру дефекту, а й вікові тенденції, характерні для цих школярів.

3. Потребує пояснення та конкретизації стратегія розроблення програми експериментального дослідження. Стандартизовані самозвіти завжди представляли труднощі у роботі з дітьми із порушеннями інтелекту через недостатність самоусвідомлення учнями своєї поведінки. Чи були адаптовані експериментальні методики до рівня інтелектуальних можливостей дітей відповідної категорії?

4. При плануванні емпіричного дослідження викликає питання непропорційності обсягу вибірки констатувального та експериментального дослідження. Констатувальним дослідженням були охоплені учні 5–9 класів, а формувальним лише школярі, котрі навчаються у 6-7 класах. Чим зумовлена така невідповідність?

5. У четвертому розділі дисертації послідовність експериментального дослідження представлена у такому порядку: вивчення інтелектуального, емоційного, вольового регулювання комунікації. У п'ятому розділі цю послідовність змінено, і формувальний експеримент розпочинається з розвитку емоційного регулювання комунікації. Чим зумовлена така зміна послідовності?

В цілому висловлені зауваження не знижують загальної високої позитивної оцінки докторської дисертації Н.М. Гончарук., яка характеризується високим науковим рівнем здобутих результатів.

Висновок. Пропонована робота є актуальним, завершеним та оригінальним дослідженням, яке засвідчує наявність авторського підходу до розв'язання означеної проблеми у галузі спеціальної психології. Відтак, маємо всі підстави зробити висновок, що дисертація Гончарук Наталії Миколаївни «Психологія регулювання комунікації у підлітків із порушеннями інтелектуального розвитку» виконана на високому теоретичному та емпіричному рівні, має значне практичне застосування, відповідає вимогам п.п. 9, 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів» із змінами, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року та вимогам МОН України, що висуваються

до докторських дисертацій, а її авторка, Гончарук Наталія Миколаївна, заслуговує на присвоєння наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.08 – спеціальна психологія.

16 вересня 2021 року

Офіційний опонент:

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри юридичної психології
Національної академії внутрішніх справ

Оксана РОМАНЕНКО

Допоміж. О. Романенко
зобов'язана
Олександр Т.

